

Het jodendom en het Joodse leven in Elburg

Educatief project

Lesbrief

Handleiding

Projectoverzicht

leerlijn erfgoededucatie Elburg

Groep 4

Museum Elburg

'Musa - de museumman', een project over verzamelen

Groep 5

Museum boerderij 'De Bovenstreek'

leven en werken op een boerderij voor 1950, ontwikkeld samen met EDU-ART

Groep 6

Museum Elburg

'Leef het Kloosterleven', een project over het kloosterleven

Groep 7

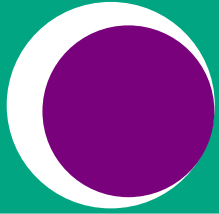
Botterwerf, Museumsmederij en Visafslag

'Het leven van een bottervisser in Elburg', dit project over de visserij in Elburg is ontwikkeld samen met EDU-ART

Groep 8

De Sjoel van Elburg

een project over het jodendom en het Joodse leven in Elburg, ontwikkeld samen met EDU-ART

Inhoudsopgave

Inleiding		4
Les 1	Joden in Elburg	6
Les 2	Bezoek aan de Sjoel	9
Les 3	Maak een monument	10
Bijlage		12

Inleiding

U gaat met uw leerlingen een bezoek brengen aan De Sjoel, de voormalige synagoge van Elburg. Voor u ligt de handleiding waarmee u het bezoek kunt voorzien van een introductieles en een verwerkingsles op school.

Inhoud van het project

Het project bestaat uit drie lessen. De voorbereidende les gaat over respect, acceptatie, dilemma's en

over diversiteit. De leerlingen voeren in de klas een discussie aan de hand van stellingen over verschillende religies, discriminatie, tolerantie en respect. Ze krijgen een aantal dilemma's voorgelegd.

De leerlingen maken hieruit een keuze en beargumenteren deze klassikaal. De leerlingen brengen in de tweede les een bezoek aan de Sjoel, de voormalige synagoge van Elburg. In de educatieve ruimte van het museum krijgen ze een introductie over het museum aan de hand van een koffer. In die koffer zitten bijzondere voorwerpen. Vervolgens gaan de leerlingen in tweetallen in het museum aan de slag. Ieder tweetal krijgt een opdrachtkaartje en gaat op pad. Als de opdracht is uitgevoerd, brengt het tweetal (kort) verslag uit aan de educatieve medewerker. Daarna krijgt het tweetal een volgend kaartje, met een nieuwe (zoek)opdracht. De leerlingen ontdekken het jodendom, wat zijn belangrijke feestdagen? Wat is het verschil tussen Pasen en Pesach? Welk ritueel spreekt de leerlingen het meest aan? Ze leren verschillende aspecten van de religie kennen. Tijdens het bezoek maken de leerlingen ook kennis met een paar Joodse Elburgers. Hoe zag hun leven er uit? Wat hebben ze tijdens de Tweede Wereldoorlog meegemaakt? In de laatste les wordt het bezoek nabesproken en maken de leerlingen een monument.

Doelen

- Leerlingen leren aspecten van het jodendom kennen.
- Leerlingen krijgen inzicht in de plaats van het Joodse volk in de samenleving, vroeger en nu.
- Leerlingen beargumenteren hun mening over tolerantie, diversiteit en verscheidenheid.
- Leerlingen onderzoeken in de huidige samenleving tekenen van (in)tolerantie en discriminatie.

Kerdoelen

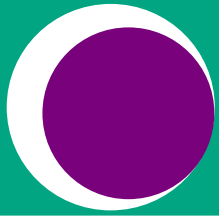
Het project gaat over het jodendom en het leven van Joden. Daarom past het bij de vakken over wereldoriëntatie en levensbeschouwing.

Het project sluit in meer of mindere mate aan bij de volgende kerndoelen:

Oriëntatie op jezelf en de wereld, mens en samenleving:

Kerdoel 38

De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met verschillen in opvattingen van mensen.

Oriëntatie op jezelf en de wereld, tijd:

Kerdoel 51

De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen en ze leren aanduidingen van tijd en tijdsindeling hanteren.

Kerdoel 52

De leerlingen leren over kenmerkende aspecten van het tijdvak Wereldoorlogen en Holocaust.

Oriëntatie op jezelf en de wereld, kunstzinnige oriëntatie:

Kerdoel 56

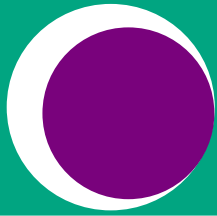
De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

Tijdvakken en canonvensters

Het project sluit aan bij het tijdvak 'Tijd van wereldoorlogen'. Daarnaast geeft het project invulling aan de canonvensters 'De Tweede Wereldoorlog' en 'Anne Frank'.

Didactisch principe

Het bezoek is in een onderzoeksproject gegoten. Daarbij wordt uitgegaan van een activerende didactiek, waarbij sprake is van interactie en betrokkenheid. De betrokkenheid wordt vergroot door de verantwoordelijkheid die leerlingen krijgen als ze zelfstandig aan de slag gaan. Daarnaast zoeken de leerlingen naar aspecten van het jodendom die de leerlingen zelf aanspreken. Er is tijdens het bezoek sprake van samenwerkend en onderzoekend leren.

Les 1 Joden in Elburg

Doel

- Leerlingen geven betekenis aan termen als respect, acceptatie, uitsluiting en (in)tolerantie.
- De leerlingen denken na en vormen een mening over stellingen en dilemma's betreffende dergelijke termen.
- De leerlingen leren hun mening te onderbouwen met argumenten.

Duur

50 minuten

Werkwijze

Klassikaal en in tweetallen

Nodig

Digibord of beamer met scherm

Lesbrief uitgeprint

Lesbrief digitaal gepresenteerd, in bijlage 1 vindt u pagina's met de benodigde foto's.

Inleiding

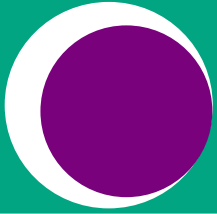
De introductieles bereidt leerlingen voor op het bezoek aan de Sjoel. Deze les gaat over respect, acceptatie, maar ook over uitsluiting en pesten. Aan de hand van een paar dilemma's leren de leerlingen

al het een en ander over de joodse religie en over Joodse Elburgers. Inventariseer in de klas: wat weten de leerlingen al over het jodendom? Kent een leerling iemand die joods is? De dilemma's gaan over discriminatie, (in)tolerantie, rekening houden met elkaar en respect. Voer met de leerlingen

een klassengesprek over de dilemma's. Leg uit dat geen antwoord fout is. Belangrijk is dat de leerlingen een keuze maken en deze leren beargumenteren.

Dilemma's

- Zaterdag is voor joden de heilige dag. Voor christenen is dat de zondag. Op die dagen mogen gelovigen niets ondernemen. Stel dat Koninginnedag op een zaterdag valt. Wat zou jij doen? Het Elburgse feest verplaatsen van zaterdag naar zondag, het feest verplaatsen naar maandag of het feest op zaterdag laten staan?
- Laat de foto van Roosje Vecht zien (bijlage 1). Roosje Vecht, een Joods Elburgs meisje, werd verliefd op een niet-Joodse jongen, wat niet mocht. Roosje besloot er niets mee te doen en de verpleging in te gaan. Tijdens de Eerste Wereldoorlog vertrok ze naar België om gewonden te helpen. Daar komt ze om het leven. Wat vind je van haar keuze? En wat zouden jullie doen?

Leerlijn Erfgoededucatie Elburg

- Tijdens de Tweede Wereldoorlog moesten Joden onderduiken. Ook in Elburg doken Joden onder bij mensen in huis. Sommige Elburgers hadden naast hun eigen gezin een paar Joden in huis. Dat was gevaarlijk. Als de Duitsers er achter zouden komen dat je Joden hielp met onderduiken, werd je gearresteerd. Stel het is avond, je zit te eten met je gezin. In de schuilkelder zitten vijf Joden. Dat zijn er eigenlijk al te veel. Er wordt aangebeld. Niemand mag meer op straat zijn. Je weet dat dit gevaar kan betekenen. Het kan iemand zijn die zich moet verstoppen voor de Duitsers. Wat doe je?
  - a » Je doet open, zonder erbij na te denken. Als iemand hulp nodig heeft, is hij welkom.
  - b » Je denkt aan de gevaren voor jezelf en je familie, en laat de deur dicht.
  - c » Je doet de deur op een kiertje open en fluistert: 'Ga maar naar de overburen'.
  - d » Je hebt geen idee wat je zou doen.

- Het verzet vraagt of je nog een Joods kindje wilt verbergen. Zou jij nog een Joodse onderduiker in huis nemen terwijl je er al een aantal hebt?
- Joden mochten van de Duitsers steeds minder. Zo mochten ze niet in het park, het zwembad, de bioscoop of in cafés komen en ze mochten ook niet met de tram. Laat de foto van het bord 'Verboden voor Joden' zien (bijlage 1). Dit bord stond in Elburg. Als je een Joods vriendje of vriendinnetje had in die tijd, was het best lastig. Niet-Joden mochten niet met Joden omgaan. Wat zou jij doen? Gewoon vrienden blijven zoals altijd, stiekem vrienden zijn of de vriendschap stoppen en je vriend negeren?
- Volgens het joodse en het christelijke geloof mag je niet liegen. Toen mevrouw Dekker een Duitser aan de deur kreeg met de vraag of ze een Joodse man in huis had, zei ze 'nee'. Ze had immers Joodse vrouwen in huis. Ze loog dus niet. Zou jij het moeilijk vinden om te liegen?
- Stel je komt een gewonde Duitse soldaat tegen, wat zou je dan doen?
- Joop Cohen (zie de foto in bijlage 1) kreeg op een gegeven moment de oproep om naar een werkkamp in Friesland te gaan. Als je niet ging, kwam je op een zwarte lijst en dan kwamen ze je halen. Hij ging, maar hij bedacht zich en dook onder. Stel dat jij een oproep zou krijgen dat je je morgen moet melden. Wat doe je?
  - a » Je vraagt je baas een brief te schrijven dat je onmisbaar bent. Dat is niet zo, maar dan hoef je nu nog niet mee.
  - b » Je meldt je op tijd bij de Duitsers.
  - c » Je duikt onder bij vrienden die ergens anders wonen. Maar je weet dat dit gevaarlijk kan zijn voor je ouders, broer, zus: misschien worden zij gestraft.
  - d » Je hebt geen idee wat je zou doen.

- » Jozef de Lange (zie bijlage 1) Jozef de Lange studeerde voor landbouw technisch ingenieur. Door het uitbreken van de oorlog moest hij zijn studie afbreken. Zo kwam hij in Het Apeldoornsche Bosch terecht om daar te werken. Dat was een joods ziekenhuis voor mensen die psychisch ziek zijn of een verstandelijke beperking hebben. Daar leerde hij zijn vriendin, Jetty Hes, kennen met wie hij in Westerbork is getrouwd. Toen er sprake van was dat de Duitsers Het Apeldoornsche Bosch zouden ontruimen en patiënten naar een concentratiekamp zouden

sturen, is een vriend van Jozef met twee fietsen naar Apeldoorn gefietst om hem op te halen. Er was al een onderduikadres geregeld. De vader van Jozef had dat gevraagd. Jozef wilde niet mee, want hij wilde zijn vriendin en zijn patiënten niet in de steek laten. Die vriend heeft Jozef moeten beloven nooit aan de ouders te zullen vertellen dat hij had kunnen ontkomen. Die vriend heeft dat geheim jarenlang met zich mee gedragen. Jozef kwam dus voor een dilemma te staan: kies ik ervoor om mijn patiënten en verloofde in de steek te laten en met mijn ouders onder te duiken of ga ik met mijn patiënten en verloofde mee naar Duitsland, waarschijnlijk naar een concentratiekamp? Jozef koos voor het laatste. Wat zou jij gedaan hebben?

Het echtpaar Rosenblatt had twee kinderen, twee dochters. In 1943 begon het voor de ouders van de beide meisjes zo gevaarlijk te worden dat ze besloten Renate en kort daarna ook haar zusje mee te geven met het verzet. [Renate Rosenblatt](#) (zie bijlage 1) kwam op ruim vierjarige leeftijd uiteindelijk in Elburg terecht. Haar zusje in Limburg. Drie maanden later zijn de ouders vermoord in Auschwitz. Zal het een gemakkelijke keuze zijn geweest voor deze ouders?

En wat zou er met hun dochtertjes zijn gebeurd als ze het wel hadden meegenomen?

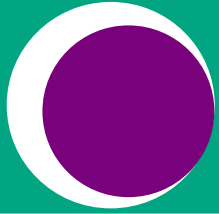
- De Joden die vluchtten of hun huizen verlieten in de Tweede Wereldoorlog, hebben hun spullen in bewaring gegeven aan de Elburgers. Na de oorlog had iedereen het zwaar, mensen waren arm en hadden weinig te eten. Zou jij de spullen die je te leen had gekregen, teruggeven?
Of zou je ze houden en verkopen om je eigen gezin te onderhouden?

Deze dilemma's gaan over moeilijke situaties en keuzes waar Joden en Elburgers in de Tweede Wereldoorlog mee te maken kregen. Joden kregen van de Duitsers de schuld van dingen die ze niet gedaan hadden. Ze moesten gestraft worden, vonden de Duitsers, maar ze waren niet schuldig. De zojuist behandelde situaties zijn situaties die ontstonden toen belangrijke waarden zoals respect, tolerantie en een ander in zijn waarde laten, uit het oog werden verloren.

In Nederland vind je veel verschillende religies. Vraag aan de leerlingen:

- Welke religies kennen de leerlingen? jodendom, islam, christendom (bijvoorbeeld protestantisme / katholicisme), boeddhisme, hindoeïsme.
- Denken de leerlingen dat alle geloven in Nederland worden gerespecteerd door iedereen?
- Noem eens drie manieren om aan iemand anders respect te tonen.
- Noem drie omgangsregels van de school en de klas?
- Mensen maken met elkaar afspraken over hoe ze met elkaar om willen gaan. Sommige afspraken hebben we opgeschreven. Bijvoorbeeld de regels in het verkeer. Ook zijn er regels die niet zijn opgeschreven en afgesproken. Hebben jullie in de klas ook zo'n ongeschreven regel? Kent iedereen die regel? En wat gebeurt er als iemand zich daar niet aan houdt?
- Bij discriminatie maak je onderscheid tussen mensen op grond van bepaalde kenmerken. Bijvoorbeeld iemands geloof, huidskleur, sekse of seksuele geaardheid. In Nederland hebben we met elkaar afgesproken dat dat niet mag. Heb je zelf wel eens meegemaakt dat er iemand werd gediscrimineerd? Als zo iets gebeurt, wat kun je dan het beste doen?
- Welke uitspraak past het meest bij jou:
  - Respect is een ouder iemand met u aanspreken;
  - Respect is goed naar iemand luisteren;
  - Respect is het verschil tussen jou en mij accepteren;
  - Iets anders, namelijk...

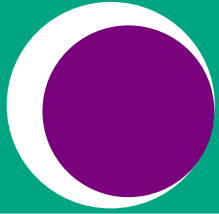

Afsluiting

De leerlingen gaan een bezoek brengen aan de Sjoel. Dat is een museum over het jodendom en over de Joden in Elburg. Het is een voormalige synagoge, het gebedshuis van de joden. De les eindigt daarom met de vraag: welke vragen roepen de dilemma's op bij de leerlingen? Wat weten de leerlingen al over het jodendom? Wat zouden ze nog meer willen weten over de religie?

De leerlingen formuleren in tweetallen een onderzoeksvraag die ze tijdens het bezoek aan de Sjoel gaan beantwoorden. In de les terug op school brengen de leerlingen verslag uit en presenteren hun antwoord klassikaal.

Les 2 Bezoek aan de Sjoel

Doel

- De leerlingen ontdekken en herkennen verschillende facetten van het jodendom.
- Leerlingen kunnen enkele joodse feesten, rituelen en gebruiken opnoemen en beschrijven.
- De leerlingen onderzoeken het leven van verschillende Joodse Elburgers.

Duur

Het bezoek duurt 1,5 uur

Werkwijze

Klassikaal en in tweetallen

Vorbereiding

Behandel de stellingen en informatie uit de eerste les. Verdeel de groep voorafgaand aan het bezoek in tweetallen.

Begeleiding

De leerlingen gaan zelfstandig in tweetallen op onderzoek uit in het museum. Zorg voor voldoende begeleiding, twee tot vier per klas.

Contactgegevens

In geval van calamiteiten of vragen kunt u contact opnemen met de educatieve medewerkers van het museum:

Marijke Weterholt
Jukweg 9
8081 RD Elburg
0525 - 681253
weterh1@planet.nl

Jetse Kuipers
Paardebloem 17
8081 DB Elburg
0525 - 681931
j.kuipers.2@kpnmail.nl

Museum Sjoel Elburg
Graaf Hendriksteeg 2
8081 CH Elburg
0525 - 685564
info@sjoelburg.nl

Les 3 Maak een monument

Doel

- Het bezoek wordt nabesproken en leerlingen geven betekenis aan dat wat ze hebben geleerd.
- Leerlingen koppelen dat wat ze geleerd hebben aan de huidige situatie.
- Leerlingen denken na over tolerantie en wat dat betekent in het heden.
- Leerlingen denken na over herdenken en verschillende manieren van herdenken.

Werkwijze

Klassikaal en mogelijk individueel

Vorbereidingen

Verzamel een aantal kranten van die week

Opdracht 1

Besprek het bezoek aan de Sjoel met de leerlingen. Wat hebben de leerlingen geleerd? Wat kunnen ze nog opnoemen? Wat vinden ze ervan dat ze dat geleerd hebben? Wat vonden ze interessant? Wat vonden ze minder interessant? Wat is het antwoord op hun eigen onderzoeksvraag? Wat vinden de leerlingen ervan wat er gebeurde met de Joden tijdens en na de Tweede Wereldoorlog? Hoe had dat voorkomen kunnen worden? Denken de leerlingen dat zoiets nog eens zou kunnen gebeuren? Worden alle religies en mensen geaccepteerd tegenwoordig? Hoe denken de leerlingen daar over? Neem een krant van die week erbij. Geef de leerlingen de opdracht om te kijken of er iets in staat dat te maken heeft met intolerantie en discriminatie. Voer een klassengesprek over dit artikel. Hoe komen termen uit de eerste les (intolerantie, discriminatie etc.) terug in dit artikel?

Optionele uitbreiding: opdracht 2

Vorbereidingen

- Verzamel grote stenen of keien. Deze kunt u kopen in tuincentra of u vraagt uw leerlingen grote stenen uit hun eigen tuin of omgeving mee te nemen. De stenen worden in de vorm van een Davidsster gelegd.
- Maak van te voren een vorm waar de stenen opgelegd kunnen worden. Dat doet u door twee gelijkzijdige driehoeken te snijden en deze op elkaar te leggen. De grootte van de ster en de stenen kunt u zelf bepalen.
- Zoek in de directe omgeving van de school, een plek waar het monument geplaatst kan worden. Idealiter in de tuin van de school.

Benodigheden

- Stenen
- Verschillende kleuren verf
- Kwasten van verschillende diktes

mo-nu-ment het; o -en 1 iets dat opzettelijk bestemd is om de herinnering aan iem of iets te bewaren;
gedenkteken 2 gebouw, terrein enz., van algemeen belang vanwege schoonheid, wetenschappelijke waarde enz.

De leerlingen maken een monument om de personen die ze tijdens het bezoek aan Elburg hebben leren kennen, te herdenken.

Vertel de leerlingen dat ze een monument gaan maken. Een monument is een standbeeld, gedenksteen of kunstwerk dat is gemaakt om te herinneren aan een persoon of aan een belangrijke gebeurtenis.

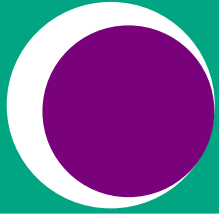
U bespreekt met de leerlingen of zij in hun directe omgeving een monument weten (bijvoorbeeld: gedenksteen, standbeeld, kunstwerk, soms zijn er van die plekken langs de weg waar mensen bloemen neerleggen omdat daar iemand verongelukt is).

U vraagt de leerlingen waarom deze monumenten er zijn. Waarom we herinneren. Vinden ze dat belangrijk? Vinden de leerlingen dat het herdenken moet stoppen? Waarom wel of niet? Een van de belangrijkste redenen om te gedenken is de dankbaarheid voor de vrede.

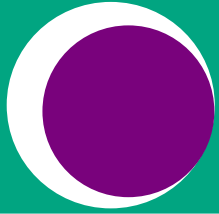
Vertel de leerlingen dat er een heel bijzonder monument staat in Jeruzalem. Het Yad Vashem monument. Dit monument staat symbool voor alle Joden die tijdens de Tweede Wereldoorlog gestorven zijn. Veel Joden hebben geen graf gekregen. Terwijl het volgens het joodse geloof heel belangrijk is dat een dode een graf krijgt dat ongeschonden blijft. Een onderdeel van het Yad Vashem monument is een 'Hal van de Namen'. Die hal is niet alleen bedoeld om te laten zien welke personen zijn omgebracht, maar is symbolisch ook een soort graf voor alle mensen die dat niet hebben gekregen. Het Yad Vashem monument bestaat verder uit een herdenkingsruimte, een museum, een archief, een bibliotheek, het 'Dal van de verwoeste gemeenschappen' en een park gewijd aan de 'Rechtvaardigen onder de Volkeren'. Dit park is een hommage aan alle niet-Joden die de Joden tijdens de oorlogsjaren hebben gered. De namen van die mensen of organisaties zijn in de muur gebeiteld.

De leerlingen gaan zelf een gedenkpark of tuin maken op school. Alleen maken ze geen tuin van bloemen en planten, ze maken een gedenktuin van stenen. Joden leggen namelijk op joodse graven geen bloemen neer, maar stenen. De gedachte erachter is dat de nabestaanden door een steen te leggen een blijvende bijdrage leveren aan de grafsteen. Ze laten zien dat ze op bezoek zijn geweest, dat ze de gestorvene eren en niet zijn vergeten. Bloemen vergaan, stenen niet. Stenen hebben een eeuwigheidswaarde, die je terugvindt in het eeuwigdurend grafrecht van joodse graven, die volgens de geloofstraditie ongeschonden moeten blijven en niet geruimd mogen worden. Daarnaast staat de onvergankelijkheid van de stenen voor eeuwige liefde en geloof, altijd durend respect, een herinnering aan en verbondenheid met de dode.

Symbolisch leggen de leerlingen stenen neer in de vorm van een Davidsster. De stenen worden door de leerlingen beschilderd. Ze verwerken in de schildering iets wat ze hebben geleerd of meegemaakt hebben tijdens het bezoek aan de Sjoel. Dat mag bijvoorbeeld met kleuren die verwijzen naar emoties of gevoelens, aan de hand van tekeningen of met woorden. Als de stenen droog zijn kunnen ze een voor een op de mal geplaatst worden. Iedere leerling kan bij het neerleggen van zijn of haar steen vertellen wat er op de steen staat en waarom daarvoor is gekozen.

Bijlagen

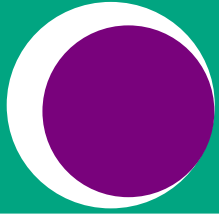
Roosje Vecht

Verbodsbord

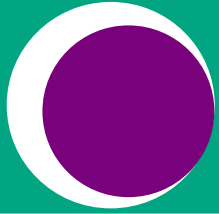

Joop Cohen (persoon rechts)

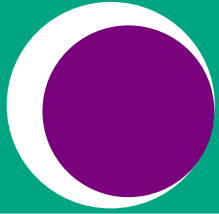

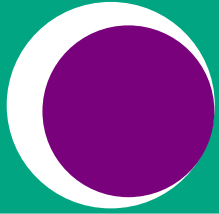
Jozef de Lange

Renate Rozenblatt met haar vader

Colofon

Ontwikkeling en samenstelling

Maud Heldens (EDU-ART), Marijke Weterhot en Jetse Kuipers (beiden Sjoel Elburg)

Uitvoering

Sjoel Elburg en EDU-ART

Dit project is tot stand gekomen in samenwerking met
Botterwerf Elburg, Gemeente Elburg en EDU-ART